

Валеріан Миколайович Бондаренко — таксидерміст і дослідник китів

Ігор Загороднюк, Людмила Прокопчук

*Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X*

ZAGORODNIUK, I., L. PROKOPCHUK. Valerian Bondarenko, a taxidermist and researcher of whales. — Valerian Bondarenko (1931–1991) was one of the most enthusiastic collectors and explorers, who had grown from laboratory assistant and taxidermist of the Zoological Museum of Kyiv University to a whale expert and member of a whaling flotilla. From 1949 Bondarenko had been a student of taxidermist O. Lubkin, and from 1954 he was a taxidermist of the Zoological Museum of the Academy of Sciences (then part of the Institute of Zoology of the AS of the UkrSSR). From the museum he was delegated to the group of zoologists of a whaling flotilla sent to Antarctica. Since 1958, he had been a permanent member of this group giving 30 years of his life to the sea. From each tour he had brought valuable specimens to museums of Kyiv.

Біографічні деталі

Бондаренко Валеріан Миколайович народився 4 вересня 1931 р. в м. Києві. До війни закінчив лише два класи, тому довчався по війні у вечірній семіричці, до 1949 р. Із 18 років (15.06.1949 до 8.09.1951) — препаратор Зоологічного музею Київського університету, спочатку як учень О. Лубкіна, а коли отримав фах таксидерміста, 1951 р. обійняв посаду старшого лаборанта музею. Брав участь у низці експедицій і практик.

У 1954 р. (не пізніше 04.10.1954) перейшов разом із М. Воїнственським до Зоомузею АН (нині ННПМ). У 1956–1957 рр. був у відрядженні для збору наукових матеріалів в Антарктиці на китобійній флотилії. Валеріан Бондаренко — ветеран чорноморського китобійного флоту. У 1958 р. перейшов працювати на китобійну флотилію «Слава», а згодом — на флотилію «Радянська Україна». Пройшов шлях від матроса до гарпунера. Пішов з життя 04.11.2001, на 70-му році. Похований у Києві, на Берковцях.

Рис. 1. Валеріан Бондаренко в морі. Близько 1970 р., з архіву Л. М. Прокопчук.

Ключові доробки в галузі теріології

Зоологію професійно освоював у Зоологічному музеї КДУ (ЗМКУ) під керівництвом Олексія Лубкіна. У той період натхненно освоював фах таксидерміста, цілорічно здобував птахів і звірів, робив з них музейні зразки — тушки й опудала. Увесь вільний від роботи час використовував для допомоги співробітникам Зоологічного музею у справі поповнення наукових фондів. Брав участь у відбудові музею в Червоному корпусі КНУ, допоки музейні зразки зберігалися в тимчасовому приміщенні біофаку в школі по Леніна, 52 (працював у 1949–1951, переїзд музею у відбудований корпус був у 1951 р.).

За кожної нагоди їздив у експедиції. Зокрема, у 1950 р. брав участь у 50-денній експедиції з групою студентів-зоологів у районі Кандалакші з метою збору зоологічних матеріалів для кафедри та ЗМКУ. У 1953 р. брав участь у зборі матеріалів з вивчення видри у с. Волошинка Барішівського р-ну («видровий заповідник», січень), куди їздив за завданням О. Корнеєва, та в заказнику «Мануїльський», Димерський район, червень; далі там бував не раз). Брав участь в експедиціях з науковим співробітником кафедри зоології КДУ Л. І. Смогоржевським у районі дельти Дунаю (весна 1952 р., 35 днів) і з М. А. Воїнственським у Криму (1957, вже з академії).

У знаковий 1954 рік Валеріан перейшов до Зоологічного музею АН і в 1956–1957 рр. був членом наукової команди зоологів (разом із В. Монченком і В. Тарашуком) на науковому судні у складі китобійної флотилії «Слава», де завданням був збір матеріалів з Антарктики. З 1958 р., перейшовши на китобійну флотилію, залишився в душі і справах колектором. У 1963 р., після об'єднання флотилій «Слава» і «Радянська Україна» (китобаза + 12 суден), ходив на китобійному судні «Вдумливий».

Протягом 30 років роботи в Антарктиці Валеріан Миколайович увесь свій вільний час збирав матеріал, виготовляв експонати й потім дарував їх у різні зоологічні музеї. Він поповнив колекцію ЗМКУ унікальними експонатами ссавців, а також птахів, плазунів, риб, ракоподібних. Будучи в річній відпустці між дальніми рейсами, він монтував муляж кита, який експонувався на ВДНГ, а тепер зберігається на території Аграрного університету (нині НУБіП). Виготовлений ним скелет тюленя Роса (*Ommatophoca rossii*) із ЗМКУ передано до Анатомічного музею НУБіП.

Рис. 2. Валеріан Бондаренко та Віктор Антонівич на монтуванні опудала тюленя-монаха в таксидермічній лабораторії ННПМ (тоді ІЗАН), бл. 1955 р. Фото з сімейного архіву. У різних виданнях ННПМ «ходить» версія з підписом «Г. В. Сележинський з асистентом» (Маніло & Мовчан 2019: 12), що неправильно. Про цього тюленя, фактично останнього здобутого в Україні, є й окрема стаття (Щеголев & Щеголев 2020), для якої автору передали це фото з правильним підписом.

Його каюта незмінно була зоологічною лабораторією. З книги «Записки китобоя» (Шульга 2009): «Трудовий день закінчено, а марсовий матрос В. Н. Бондаренко щось чаклує у своїй кабіні, схожій на куточок зоологічного музею. Ось краб, розп'ятий на аркуші ватману. Це трофей з глибини бухти Ушуайя. На підставці завмер у русі мартин. ... Руки вправно препарують майбутній експонат. І ще він має хобі — слайди. Потрібно віддати належне, у нього накопичилася пристойна колекція» (с. 96–97).

У 1982–1987 рр. Валеріан працював на науковому судні — китобоець «Вдумливий». У деяких рейсах на судні були й іноземці, які вивчали тварин Антарктики. В одному з рейсів брала участь аргентинка місіс Наталі, яка мала популярність у світі дослідження біоти півдня Аргентини та Антарктики, директорка наукового центру «Музей китів». За низку років Валеріан зустрів Наталі в Ушуайї та був запрошений у гості з друзями. Вони відвідали науковий центр з його музейними експонатами з наукових досліджень. Наталі тепло зустріла наших моряків. У 2003 р. племінник Валеріана Олександр Прокочук, учасник VIII української антарктичної експедиції, відвідав «Музей кита» і передав п. Наталі, на згадку статуетку пінгвіна, виточену умільцями із зуба кашалота, здобутого колись Валеріаном в антарктичних морях.

Валеріан Миколайович не мав наукових публікацій; його творами були музейні експонати, які увічнювали об'єкти природи й робили їх доступними для ознайомлення, навчання та просвіти.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Усе життя Валеріана Миколайовича пов'язане з мандрями, морями й океанами, спостереженнями фауни в дикому стані і таксидермією. Про нього знято документальний фільм «У нашому місті живе китобій».

Пережив Валеріан у своєму житті і робінзонаду, про що у родині зберіглася розповідь. При висадці на острів Буве¹ човен перевернуло через сильний шторм. Мандрівники без втрат допливли до берега, проте негода не вщухала. На щастя, штормом викинуло на берег металеву коробку Валеріана, де він зберігав фотоапарат і сірники. Вони забили морського слона і, використовуючи його жир як паливо, розпалили багаття, біля якого зігрілися, і Валеріан вирушив на скелі збирати яйця птахів для колекції. Проте вітер не вщухав, їсти не було чого, довелося смажити «колекційні» яйця. Урешті, відважний вертолітник за допомогою мотузкових сходів вивіз команду на китобоець. Декілька кладок із цього острова було привезено до Києва, зокрема єдину в наших музеях кладку антарктичного пінгвіна, що була передана до колекції В. Зубаровського (нині в ННПМ).

¹ Буве — не населений субантарктичний вулканічний острів, розташований на південний захід від мису Доброї Надії. Улітку температура може підніматися дещо вище нуля. Фауна представлена тюленьями і морськими птахами (Вікіпедія).

Рис. 3. Валеріан Бондаренко (другий справа, тримає опудало) у своїй таксидермічній майстерні на китобазі «Радянська Україна». Всі опудала придуть до України і будуть передані до університетських та академічних музеїв. Фото з: Шульга 2009, с. 102.

Уміння Валеріана визначати в морі об'єкти завжди захоплювало багатьох. Це було не раз на обліках морських ссавців. У книзі «Записки китобоя» (Шульга 2009: 75–86) описано таку історію: «Китобійне судно «Вдумливий-34» вийшло у черговий рейс 1986–1987 р. У складі ІХ антарктичної експедиції з обліку китоподібних в Антарктиці брали участь науковці з семи країн: СРСР, США, Англія, Аргентина, Австралія, ПАР, Японія. 28 січня на відстані однієї милі ми помітили дивний нерухомий предмет конусоподібної форми рудого кольору. Ми гадали, що це могло бути. Загадку розв'язав марсовий матрос В. Н. Бондаренко. «Це морський слон», — оголосив марсовий. Тільки він має звичку висуватися з води й довго стирчати на поверхні, оглядаючи все навколо. Під час переслідування китів їхні переміщення уточнювали з марсової бочки. Програму МКК було завершено 6 лютого 1987 р. Усього судами експедиції обліковано 5306 китоподібних 13-ти видів. 11 квітня [того ж року] відбувся урочистий мітинг, присвячений закриттю промислу».

Література

- Маніло, Л. Г., Ю. В. Мовчан. 2019. Історія створення експозиції зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України. *Збірник праць зоологічного музею*, **50**: 3–15.
- Шульга, Э. К. 2009. *Записки китобоя (автобиографический очерк)*. Атолл, Николаев, 1–136. ISBN 966-8147-93-6
- Щеголев, И. В., Е. И. Щеголев. 2020. Тюлень-монах (*Monachus monachus*) в центральной и северо-восточной частях современного ареала. *Известия Музейного Фонда им. А. А. Браунера*, **17** (1): 6–11.

ЗАГОРОДНЮК, І., Л. ПРОКОПЧУК. Валеріан Миколайович Бондаренко — таксидерміст і дослідник китів. — Валеріан Бондаренко (1931–1991) — один із найбільш натхненних колекціонерів-мандрівників, який пройшов шлях від лаборанта і таксидерміста Зоологічного музею Київського університету до дослідника китів у складі китобійної флотилії. Із 1949 р. він був учнем таксидерміста Олексія Лубкіна, а з 1954 р. — таксидермістом Зоологічного музею АН (у складі Інституту зоології АН УРСР). Із музею він потрапив до складу зоологічної групи дослідників Антарктики, що була відряджена на китобійну флотилію, а з 1958 року став її постійним учасником, віддавши морям 30 років. З усіх поїздок він привозив до музеїв Києва безцінні зразки, зібрані й препаровані під час подорожей.